

ЗНАМЕНІТІ УКРАЇНЦІ

ІГОР КОЛЯДА
ЮЛІЯ КОЛЯДА
СЕРГІЙ ВЕРГУН

МИКОЛА ЛИСЕНКО

FOLIO

Знамениті українці

Ігор Коляда

Микола Лисенко

«ОМІКО»

2019

Коляда І. А.

Микола Лисенко / І. А. Коляда — «ОМІКО», 2019 — (Знамениті українці)

ISBN 978-966-03-7340-2

Видатний піаніст, хоровий диригент, композитор Микола Лисенко (1842–1912) здобув блискучу освіту – закінчив природознавчий факультет Київського університету, потім захистив кандидатську дисертацію з біології, і йому пророкували блискучу кар’єру вченого. Але він обрав собі інший шлях, пов’язавши своє життя з музикою. Після навчання в Лейпцизькій консерваторії (клас фортепіано) Лисенко став піаністом-віртуозом. Він вчився у Римського-Корсакова в Петербурзькій консерваторії, однак усе своє життя присвятив пропагуванню саме української музики. Інтереси Миколи Віталійовича були різнобічними: він створив Товариство любителів музики і співу, працював у Південно-Західному відділенні Російського географічного товариства, робив обробки народних пісень, написав 10 опер, вокальних творів, сонат, рапсодій, сюїт, полонезів, ноктюрнів... А ще він володів неабияким літературним талантом – одним із перших інтерпретував «Кобзаря» Шевченка, написав кілька фольклорних праць і взагалі був людиною високої ерудиції, енциклопедистом і багатогранно обдарованою особистістю. Так що Миколу Лисенка цілком справедливо називають гетьманом української музики.

ISBN 978-966-03-7340-2

© Коляда І. А., 2019

© ОМІКО, 2019

Содержание

Розділ перший. Родовід	7
Розділ другий. Дитинство	11
Розділ третій. Університетські роки. Початок музичної діяльності	15
Розділ четвертий. Заробітчанство	17
Розділ п'ятий. Лейпциг – Прага – Лейпциг. 1867—1869	20
Кінець ознакомительного фрагмента.	22

Ігор Коляда, Юлія Коляда, Сергій Вергун Микола Лисенко

Анотація

Видатний піаніст, хоровий диригент, композитор Микола Лисенко (1842—1912) здобув блискучу освіту – закінчив природознавчий факультет Київського університету, потім захистив кандидатську дисертацію з біології, і йому пророкували блискучу кар'єру вченого. Але він обрав собі інший шлях, пов'язавши своє життя з музикою. Після навчання в Лейпцизькій консерваторії (клас фортепіано) Лисенко став піаністом-віртуозом. Він вчився у Римського-Корсакова в Петербурзькій консерваторії, однак усе своє життя присвятив пропагуванню саме української музики.

Інтереси Миколи Віталійовича були різнобічними: він створив Товариство любителів музики і співу, працював у Південно-Західному відділенні Російського географічного товариства, робив обробки народних пісень, написав 10 опер, вокальних творів, сонат, рапсодій, сюїт, полонезів, ноктюрнів... А ще він володів неабияким літературним талантом – одним із перших інтерпретував «Кобзаря» Шевченка, написав кілька фольклорних праць і взагалі був людиною високої ерудиції, енциклопедистом і багатогранно обдарованою особистістю. Так що Миколу Лисенка цілком справедливо називають гетьманом української музики.

Розділ перший. Родовід

Козацькому роду немає переводу, в якому браття милують згоду.

Микола Лисенко міг справді хвалитися, що він «із діда-прадіда козак», що в його жилах нема ні краплі не української крові.

Рід Лисенків по батьковій лінії походив із козацької старшини, відомості про яку відомі з початку XVII століття. Засновником роду за сімейними переказами вважається сподвижник Максима Кривоноса, легендарний козацький гайдамацький ватажок Вовгура¹ Лис, «що походив від запорожців, і був хитрий, як лис, і хоробрий, як вовк». За переказами, Вовгура Лис, що наводив жах на польське панство, як напередодні, так і під час боїв із польською шляхтою у роки Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького середини XVII ст., «мав під два метри зросту і обносив камінне жорно круг млина тричі поспіль». Ось як спробував реконструювати образ прапрадіда Миколи Лисенка український прозаїк Іван Нечуй-Левицький: «Лисенка перегода козаки продражнили Вовгурою за його жорстокі нороти, за його катування католиків, поляків та євреїв в той час, як почалося в Україні повстання Хмельницького. Лисенко був вже літній, але здоровий та плечистий чоловік. Замазані чорні кулаки лежали на колінах, неначе дві довбні. Товста зчорніла шия була ніби витесана з дубини. Здорова кругла голова неначе лежала на шії, як макітра, поставлена на стовпчику...»

Вовгурівці – назва особливо великого козацького загону, який діяв за часів гетьманування Богдана Хмельницького, що найбільш активно проявив себе після смерті польського короля Владислава IV. Літописи розповідають, що Лисенко з вовгурівцями діяли біля Канева, у боротьбі з ворогом билися відчайдушно, по-звіриному, без жалю здираючи шкіру з уніатів та жидів, які в той час разом з поляками були головними ворогами України.

Як стверджують історичні джерела, під час Хмельниччини, при поході «вовгурянців» на Лубни (які було розорено і спалено дотла, що викликало гнів князя Єремії Вишневецького), багаточисельним козацьким загonom під проводом Лисенка-Вовгури було знищене військово-укріплення Чумгак. Після лютої козацької розправи від нього не залишилося і сліду. Слова: «Вовгурівці йдуть!» – наводили жах і страшну паніку на поляків.

Вовгурівці відмічалися особливою люттю до своїх ворогів.

Відомо також, що Вовгуру Лиса було захоплено у полон і напів-оголеного, вкритого численними ранами, кинуто до в'язниці в Не-мирові.

Але це не заспокоїло вовгурівців. Буйства їх продовжувалися, і посилювалися ще більше, коли їм вдалося визволити Лисенка з полону, після чого ватажок повів їх проти своїх ворогів.

Особливо відзначилися вовгурівці своєю хоробрістю в битві, яка послідувала після битви під Пилявцями, де вони гнали поляків з-під Случа до самого Збаража.

Тут і закінчуються оповіді про подвиги прапрадіда Лисенка: літописи мовчать про останні дні його життя. За однією з версій, його було посаджено на палю князем Яремою Вишневецьким за знищення замку в Лубнах. Сама ж назва вовгурівців зникає.

Перекази зберегли в народній пам'яті оповіді про вовгурівців та Лисенка, а бандуристи складали й співали про них пісні. Одна з таких пісень розміщена в «Запорожской старине», виданій І. Срезневським. З цієї пісні можна зробити висновок, що сили Лисенка були великими, що козаки з річки Рось та Собі, козаки з Ташлицької Січі, козаки з Лисої гори та з р. Самари належали до дружини вовгурівців і що сам Лисенко був кошовим отаманом Ташлицької Січі.

¹ Вовгура – хижак із родини собак, великий шкідник сільськогосподарських тварин, поширений по всій Україні, за винятком південного Криму.

Документально засвідчено, що засновником роду по батьківській лінії був учасник Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького – Яків Лисенко, який жив у першій половині XVII ст. і брав активну участь у війні 1648—1657 рр. Весь родовід Лисенків простежений у документах, що зібрані у справі для підтвердження їхнього дворянського походження, яка зберігається у фонді Департаменту Герольдії (тобто державної структури, яка у дорадянські часи, власне, і розглядала усі ці справи на предмет їхньої достовірності). Історичні документи вказують, що всі чоловіки лінії роду Лисенків аж до Віталія Лисенка – офіцера кірасирського полку і батька композитора – були людьми військовими та завжди займали в армії досить високі становища. А ось майже всі нащадки стали музикантами.

По материнській лінії рід Лисенків, за сімейною легендою, походив від турецького Булюб-баші. Племінниця композитора Людмила Старицька-Черняхівська із замилюванням згадувала оповіді батька Миколи – Віталія Лисенка: «“Людя, – казав він мені, – слухай і запам’ятай гаразд історію твого роду”. З історії Булюбашів мені подобався тільки один епізод, що основоположникові цього роду, турецькому Булюб-баші, султан за якусь провину прислав шовкового шнура, щоб той повісився, але розумний баша не вволив султанової волі і дременував в Україну, де пристав до козацького війська». Бездітний нащадок турецького Булюб-баші, маршалок М. П. Булюбаш, був дядьком Миколкової матері – Ольги Луценко.

З 70-х рр. XVII ст. з джерел вибудовується родовідна лінія Лисенків, коли онук Вовгури Лиса, рідний прадід рідного діда Миколи Лисенка – колишній Чернігівський полковник Іван Якович Лисенко (нар. до 1633 року – помер 25. Б1699), стає на чолі Переяславського полку (1677—1678, 1690—1692), 1671 р. отримує універсалом гетьмана Д. Многогрішного дворянські та майнові права; 1674 р. стає наказним гетьманом. Він брав участь у Чигиринських, Кримських (1687 та 1689 рр.) походах, поході на Азов (1696); 1689 р. отримав універсал гетьмана Івана Мазепи на село Осьмаки з млинами на річці Мена та село Дягове на Чернігівщині. З цього часу шляхетським гербом Лисенків стає зображення: перехрещені шабля й стріла на золотому щиті, над яким – шолом з короною й страусовими перами.

Син Івана Яковича Лисенка – Федір Іванович розпочав службу в поході під Казикерменом при імператорі Петрові І, який «височайшим указом» за вірність і відданість, за сміливість і кмітливість у боях нагородив його землями на Полтавщині. Правда, цю нагороду – села Галицьке та Кліщинці – герой Полтавської битви одержав уже по смерті царя, у 1737 році (у той час ці села і земля навколо називались «зрадницькими», бо належали одному з спільників гетьмана І. Мазепи, старшині Лубенського полку Новицькому); брав участь у Гилянському (1726), Кримських, Польських, Дербентському та ще одному Кримському (1735) походах; з 1741 р. й до своєї смерті займав посаду генерального судді; у жовтні 1746 р. учасник делегації, «обраної від народу малоросійського» (у складі генерального обозного Якова Юхимовича Лизогуба, бунчукового товариша Василя Гудовича і генерального хорунжого, мемуариста Микола Ханенка), щоб поздоровити імператрицю Єлизавету Петрівну із шлюбом її племінника й великого князя, згодом імператора Петра ІІІ, з Ангальт-Цербстською принцесою, майбутньою імператрицею Катериною ІІ. Їхні «вітання» розтяглися на кілька років. Цей час українські дипломати витратили на клопотання про відновлення в Україні гетьманства. Наслідком їхніх заходів 22 лютого 1750 року в Глухові відбулась церемонія обрання нового гетьмана – Кирила Розумовського. Серед синів і зятів Федора Івановича було 12 козацьких сотників та інших козацьких чинів.

Федорова сестра Агафія Іванівна вийшла за Данила Васильовича Забілу (бл. 1657 – не раніше 1748) – особу, на жаль, малоприємну, яка писала доноси – то на гетьмана Івана Мазепу, то на гетьмана Івана Скоропадського. Внаслідок першого його засудили простісінько до страти, але помилували. Другий донос завів його до Архангельська. Наприкінці 1720-х років, перебуваючи у Москві, Данило Забіла подавав якусь записку про необхідність реформ у суспільному ладі України, але зміст цієї записки так само досі не відомий.

Наступне, четверте покоління Лисенків увійшло в смугу мирного, розміреного життя. Федір Лисенко мав шістнадцять дітей, які тяжіли більше до господарства. 1751 р. у родину увійшов такий визначний діяч, як генеральний писар, дійсний статський радник Василь Григорович Туманський (1723—1809), який одружився з Уляною Федорівною Лисенко (померла 1809). Їхній син Федір Васильович став відомим письменником і перекладачем.

Онук Івана Лисенка і Федорів син, безпосередній прадід композитора Йосип Федорович, був бунчуковим товаришем і жив собі в Куковицькому родинному гнізді. Одружився він з Марфою Іванівною Себастьянович, дочкою бунчукового товариша Івана Адріановича, учасника Гилянського походу, і, відповідно, внучкою Прилуцького полкового писаря (1709—1714) і судді (1714—1718) Адріана (Андрія) Івановича Себастьяновича.

Сестра Йосипа Федоровича – Катерина вийшла заміж за Данила Григоровича Стороженка, сина відомого Ічанського сотника, що перебував на цій посаді понад чверть віку (1715—1741), одержавши її від свого батька Андрія Івановича, що сотникував понад 15 років (1700—1715), і передавши її, в свою чергу, своєму власному синові – Андрієві Григоровичу ще на 11 років (1741—1753). Свекор, Григорій Андрійович, у середині 1730-х років входив до комісії для перекладу й зводу книжок правних. У чернігівському музеї В. Тарновського зберігався в копії його портрет.

Троє представників подальшого, п'ятого, покоління Лисенків вирушили до Петербурга по науку. Ще п'ятирічним хлопчиком, Йосипового сина Романа (діда Миколи Віталійовича) разом із його старшим братом Левом батько записав до імператорського сухопутного шляхетного кадетського корпусу. Щоправда, Роман Йосипович Лисенко великих чинів не досягнув, бо служив поручником (1794—1801). Услід за старшими братами наполегливий батько відправив переходя до Петербурга ще одного свого сина – Захарія, щойно йому минуло шість років. Цей Захарій при відставці став капітаном.

Дідова сестра Надія Йосипівна Лисенко вийшла заміж за городницького повітового суддю Якова Яковича Лизогуба, правнука знатного військового товариша (1708), генерального бунчужного (1713—1728), генерального обозного (з 1728 до смерті 1749), згаданого вище дипломата Якова Юхимовича Лизогуба і його дружини Феодори Іванівни Мирович, рідної сестри видатного мазепинця Федора Мировича.

Друга сестра діда композитора – Агафія Йосипівна вийшла заміж за прапорщика Романа Костянтиновича Лизогуба, брата в других батька Якова Яковича Лизогуба, чоловіка Надії Йосипівни. Романів дід Семен Юхимович, молодший брат Якова Юхимовича, 1699 р. навчався в Києво-Могилянській академії, був значним (1707) і знатним (1709) військовим товаришем, згодом бунчуковим товаришем (1715—1734). Старший брат Якова та Семена Лизогубів Андрій Юхимович (1673—1737) був одружений з дочкою Стародубського полковника Прасковією Михайлівною Миклашевською.

Нарешті, сестра композитора в третіх Ірина Іванівна Лисенко 1799 року вийшла заміж за колезького реєстратора Петра Михайловича Забілу. Його прапрадід Михайло Тарасович за наказного гетьмана Данила Апостола (1703) ходив у похід «під Печори»; 1704 року з гетьманом І. Мазепою він був у поході в Польщі; учасник Полтавської битви (1709 р.) з боку Петра І; ніжинський полковий суддя (1727—1729), генеральний суддя (з 1729).

Отже, дослідники, накресливши мережу родинних зв'язків композитора Миколи Лисенка, встановили його реальне родинне відношення з найвизначнішими діячами Гетьманщини. Якщо сестра його діда Агафія Йосипівна Лисенко вийшла заміж за Романа Костянтиновича Лизогуба, то, скажімо, прадід цього Лизогуба був одружений з дочкою гетьмана Петра Дорошенка Любов'ю Петрівною. А дід Романа Костянтиновича був одружений з дочкою гетьмана Івана Скоропадського Іриною. Якщо Агафія Іванівна Лисенко вийшла за Данила Васильовича Забілу, то син його кузена Іван Михайлович був одружений з онукою Павла Полуботка Уляною Андріївною. Сам Полуботок, у свою чергу, як відомо, був одружений з Євфи-

мією Василівною Самойлович, племінницею гетьмана Івана Самойловича. Якщо сестра пра-діда композитора Катерина Федорівна Лисенко вийшла за Данила Григоровича Стороженка, то його рідний брат Степан був одружений з онукою гетьмана Апостола, рідною сестрою Св. Іоасафа Горленка Марфою Андріївною Горленко. Нарешті, генерал-фельдмаршал Іван Васильович Гудович, син Марії Степанівни Миклашевської, племінниці згаданої вище Прасковії Михайлівни Миклашевської, дружини Андрія Юхимовича, брата Семена Юхимовича, себто діда Романа Костянтиновича Лизогуба, який доводився чоловіком Агафії Йосипівни Лисенко, – одружився з Парасковією Розумовською, донькою останнього гетьмана Гетьманщини Кирила Розумовського.

З цікавості наблизимося до часів самого Миколи Віталійовича і пізніших. Чоловік його сестри Софії Віталіївни – Михайло Петрович Старицький був сином Петра Івановича Старицького, що доводився кузеном Кузьмі Миколайовичу Старицькому, одруженому з Вірою Павлівною Леонтович. Брат останньої Микола Павлович і меценат Василь Федорович Симиренко одружились із сестрами – Ольгою та Софією Альбранд. Син Миколи Павловича Леонтовича Костянтин Миколайович і ще один старогромадivecь Яків Миколайович Шульгин, у свою чергу, одружились теж із сестрами Устимович – Марією та Любов'ю. Один із синів Любові Миколаївни Устимович, Олександр Шульгин, став міністром закордонних справ Української Держави Павла Скоропадського, а другий, Володимир, загинув у бою під Крутами (1918 р.), захищаючи незалежність України. Яків Михайлович Шульгин, онук поета Остапа Рудиковського, мав сестру Віру, що вийшла заміж за Володимира Павловича Науменка.

Отож, як засвідчує зроблений істориками аналіз родинних зв'язків, композитор Микола Лисенко, – плоть від плоті і кров від крові нащадок козацьких родів, продовживши культурну традицію своїх славних козацьких предків, відтворив у музиці особливості козацької, української ментальності.

Розділ другий. Дитинство

Народився Микола Лисенко 22 (10) березня 1842 року у маєтку своєї матері у с. Гриньки Кременчуцького повіту Полтавської губернії, яке належало двоюрідному дядькові матері – поміщикові Миколі Булюбашу (нащадка засновника села чигирин-дібрівського сотника Івана Булюбаша). На честь народження майбутнього композитора відсалютували двома старовинними запорозькими гарматами, що стояли у дворі старого Булюбаша для святкових нагод. У М. П. Булюбаша не було власних дітей, він дуже любив Ольгу, в якого вона росла, і тому її сина Миколу вважав своїм онуком.

Мати Миколи Лисенка – Ольга Єреміївна – походила з полтавського козацько-старшинського роду Луценків. Освіту здобула в Петербурзькому Смольному інституті шляхетних дівчат, розмовляла тільки французькою мовою, бо за шість років перебування на чужині, без рідного оточення, «навіки втратила полтавську прекрасну вимову».

Батько майбутнього композитора – Віталій Лисенко народився 1810 р. в селі Галицькому тодішнього Хорольського повіту (в 1959 році воно було переселене у зв'язку зі створенням Кременчуцького водосховища), служив полковником у кірасирському полку, який дислокувався у місті Крилові (Новогеоргіївську) нинішньої Кіровоградської області. Вийшов у відставку в чині «полковника з мундиром», обирався повітовим маршалком (предводителем дворянства) Тара-щанського і Сквирського повітів. На схилі віку він займався етнографічними дослідженнями.

Віталій Романович, зі спогадів Олени Пчілки, «був теж лагідної вдачі, нездатний ні до якогось деспотизму, ні до суворості в сім'ї (навіть і особливої військової виправки в ньому не було знати); до виховання дітей не втручався, цілком здаючись на волю своєї дружини». Людмила Старицька-Черняхівська пише: «Це була надзвичайна пара: мій дід, Віталій Романович Лисенко... жвавий, дотепний, чудовий оповідач – залишився людиною української культури. Бабуня ж, Ольга Єреміївна Луценко... людина надзвичайного розуму, серйозна, освічена на свій час, вона читала, писала, балакала переважно французькою мовою, але дуже любила і добре знала російську поезію».

Крім сина Миколи, у Віталія та Олени Лисенків була дочка Софія, яка пізніше стала дружиною засновника українського театру, письменника Михайла Петровича Старицького (доводився Лисенкам троюрідним братом).

Батьки Миколи Лисенка свого єдиного сина-первістка виховували на аристократичний лад: вишукані манери, танці, уміння невимушено триматися у вітальні. Перші його слова були французькою, якій його навчала мати. Пізніше батьків полковий товариш – відомий російський поет Фет дорікав матері, що вчила спершу сина азбуці французької, і сам навчив Миколку читати й писати російською. Через те, що на уроках Фет змушував свого учня писати букви олівцем, останній став приставати до офіцерів з проханням дати олівця, за що й прозвали його в полку «Карандашиком».

І хоча свої перші дитячі роки він проводить серед гувернанток і бон, але не лише батьківське родинне оточення впливало на формування малого панича, перші дитячі літа якого пройшли на Полтавщині або у Задніпрянщині (у селах та містечках, т. зв. військових поселеннях, де стояв батьків полк), а казки та колискові його няньки, українські традиції у житті його діда та бабці, дядьків по лінії матері – Булюбашів, які притримувалися українських традицій й говорили тільки українською. Булюбаші були досить заможним дворянським родом, володіли 600 душами кріпаків, серед яких виростав малий Миколка. «Двоюрідний дід Миколи, М. П. Булюбаш... був маршалком і впливовою в повіті людиною; він інакше не говорив, як по-українському, обожнював свого онука, який одержав своє ім'я в честь його... сам любив і дорожив національною простотою... Жінка його, бабуня Миколи Віталійовича, Марія Васи-

лівна, була найдобрішою істотою... любила українські пісні, розповіді і навіть казки», – пригадував згодом Михайло Старицький.

Ніякі гувернантки, навіть мати, не змогли уберегти його від спілкування з великою двірнею, слугами в горницях, дворі, що оточували панську дитину з ранку й до вечора. Як згодом сам розповідав Микола Віталійович, були у нього свої приятелі й між батьковими візниками, й між сусідськими хлоп'ятами; ніхто не міг заборонити йому, бавлячись у дворі або десь поза двором, у садку, на леваді, гратися, розмовляти з тими приятелями. Найбільш подобалося йому годинами просиджувати з дівчатами кріпачками, які вишивали і співали українських пісень. Саме тут, серед дівочих співів, у серці Миколи зароджувалась любов до рідної пісні.

Дуже любила свого онука бабуса Марія Василівна (рідна сестра відомого математика Михайла Остроградського) і тому часто брала його до себе, де він також пізнавав красу української пісні, легенди свого народу, знайомився з його звичаями та традиціями. Марія Василівна кохалася в українських піснях і часто зимовими вечорами запрошувала дівчат-покоївок співати. «Можливо, що через ті хори українська пісня найперше влилася чулою і дужою хвилею в серце малого Миколи», – зазначає Олена Пчілка. Саме у Булюбашів у нього блиснули перші іскри любові до свого народу, до його народних обрядів, до культури взагалі та до пісні зокрема. Бо тільки «українське село у ті давні часи, – писала згодом Олена Пчілка, – зберігало мову, казку, пісню...» Свояк Михайло Старицький так пригадував про ті роки дитинства та ранньої юності: «Прийде літо, настане день Купала... Розкладуть багаття дівчата, завітчані в польові квітки, з віхтями горящої соломи стрибають через вогонь, а з ними разом і Микола... Прийде Різдво, Новий Рік; колядують, щедрують...»

Яскравою українською постаттю був дядько Олександр Лисенко, який мав мальовничо-козацьку вроду. Як згадувала українська поетеса, мати Лесі Українки, Олена Пчілка, «жив той дядько у своєму хуторі, біля села Кліщинців... Проти волі батьків одружився він з дівчиною-селянкою, козацького роду, розмовляв тільки українською мовою і тим хизувався в панському товаристві... можна сказати, що то обзивався-таки давній, невмирущий «живець» український... Любив згадувати давні козацькі часи, знав багато козацьких пісень і, маючи гарний голос, уміючи грати на бандурі, охоче співав їх, син його сестри, малий Михайло Старицький, і теж його свояк, Микола Лисенко, з захватом слухали його пісні...» Саме від нього гімназист Микола Лисенко вперше почне записувати мотиви козацьких пісень: «Ой не гаразд запорожці», «Отамане батьку наш», «Встає хмара з-за лиману».

Гарно співав запорозькі історичні пісні і думи рідний дядько Миколи – Андрій Романович. «У дядька знайшовся, між іншим, і перший надрукований «Кобзар» Т. Шевченка і «Енеїда» Котляревського», – згадував згодом Микола Віталійович. Вихований на французькій мові, прочитавши «Кобзар» Тараса Шевченка, юний Микола зачарувався вже назавжди красою рідного слова, свідомо полюбивши його.

У родині, яка добре пам'ятала кріпацький оркестр матиного діда Петра Булюбаша, музичне обдарування, бажання займатись музикою викликали увагу й розуміння. Батьки Миколки дуже полюбляли музику: мати чудово грала на роялі; батько хоча й не знав нот, але дуже любив імпровізувати на фортепіано і підбирати на слух найрізноманітніші мелодії. Малий Миколка любив слухати, як мати грає на фортепіано (а грала вона дуже добре), міг стояти біля неї годинами, а незабаром і сам вивчився одним пальцем підбирати мелодії. Мати помітила інтерес сина до музики і найняла вчительку, але Микола категорично заперечив – вчити його буде тільки мама. Тому гра на фортепіано також склала одне із занять малого хлопця (на переконання рідних, вона ще й надавала бонтонності). Мати, що була прихильницею європейської та російської класики, вчасно помітила нахили сина і сама як добра піаністка зуміла виявити музичний талант майбутнього композитора і розвинути його, відкриваючи сферу музики для малого Миколи через класичні сонати, парафрази й попури на теми популярних опер, модні салонні п'єси на зразок «Сплячого лева» А. Контського. Систематично займатися музикою

Лисенко почав з п'яти років і виявив великі музичні здібності. Шестирічний хлопчик вражав усіх музичною пам'яттю і чистотою гри. Як згадує свояк Михайло Старицький: «У ті роки, крім звичайного початкового навчання, хлопчика вчили грати на форте-піані; ці заняття він любив, особливо гру в чотири руки, і взагалі здобував у музиці швидких успіхів. Техніка йому давалась надзвичайно легко, музична пам'ять з перших кроків виявилась в незвичайних розмірах; шестилітня дитина вражала усіх вправністю і чистотою своєї гри... Крім того, вона з дивовижною легкістю засвоювала мотиви і підбирала їх на роялі».

У 9 років Микола написав свій перший музичний твір – досить граційну та гарненьку «Польку» для фортепіано, яку батько видав у подарунок до дня народження сина.

З 10 років хлопчик навчався у київських приватних чоловічих пансіонах. Як пригадує Михайло Старицький: «...Миколу було відвезено до Києва і віддано до аристократичного пансіону Вейля, що містився на вул. Фундуклівській. У цьому пансіоні він пробув три місяці: суворе поводження й погане харчування примусили батьків перевести пешеного улюбленця в пансіон Гедуена, що містився в Липках; у ньому Лисенко й закінчив повний курс, себто три класи...»

Під час навчання у пансіонах він продовжує навчання музиці у чехів К. Нейнківича та надзвичайно популярного київського педагога і виконавця, також чеха Паноччіні (Алоїзія Поноцного). Чех Нейн-ківич був дивний вчитель музики: сам не граючи на фортепіано, міг так навчити словом, що його учні виявляли прегарне туше і прекрасне розуміння музичної фрази. Сам талановитий виконавець – піаніст чех Паноччіні, під час навчання Миколки у пансіоні П. Гедуена, навчав його тонкому виконанню музичних творів на фортепіано, особливо наполягаючи на техніці виконання, прагнучи розвинути блискучу швидкість пальців і чистоту тушу (його методика полягала у тому, що він не тлумачив учневі нової п'єси, а демонстрував власним виконанням її красу). Саме він дозволив юному таланту виконати вже твори самого Ф. Ліста, розучити досить складні варіації на оперу «Біла дама» Ф. Буальдьє. Коли молодий панич повернувся на вакаціях до рідної домівки, його гувернантка панна Розалія, почувши прекрасну гру свого вихованця, дуже була збентежена, а потім тільки й розплакалась з радощів.

«Вчився Микола в пансіоні прекрасно: був серед перших учнів і, переходячи у вищі класи, завжди привозив нагородні книги. У музиці Микола робив колосальні успіхи...» – пригадував М. Старицький.

Вакації ж Микола проводив удома. Як пригадує М. Старицький, «свята, а особливо Різдвяні, проводились гучно й весело... за старосвітським звичаєм святкувалися здебільшого вдома, з канонадою з мушкетерів і двох гармат, що дістались у спадщину від Булюбаша. Батько Миколи був щиро релігійний, і цей настрій відбився на нашому молодому житті. На світлі свята ми роз'їжджали також по рідних і сусідах, але розлив рік Сули і Дніпра утруднював сполучення... Зате яке роздолля було влітку! Що стосується підручників, то влітку ми до них не доторкувалися; тільки для музики Лисенко робив виняток й акуратно двічі на день займався грою на фортепіано... Музична пам'ять розвивалась у нього дивовижно: раз-два програє, бувало, велику п'єсу – і вже грає її напам'ять... Вечорами ми забавлялися з челяддю в різні народні гри... Мати Миколи чудово читала по-російському, особливо вірші, і для нас не було більшого свята, коли вона згоджувалась прочитати нам балади Жуковського, а особливо «Ундину»; за це ми повинні були зробити диктовку по-французькому, а також зайнятися перекладами...».

1855 р. Миколу віддали у привілейований навчальний заклад – Другу харківську гімназію, яку він закінчить весною 1859 р. зі срібною медаллю. «У Харкові, в університетському місті, знайшовся далекий родич Лисенків, професор геології та мінералогії Никифор Борисяк, – згадував Михайло Старицький, – який згодився дати притулок далекому своєму племінникові за солідну, як на тодішні ціни, плату – 700 крб. на рік. Микола... вступив до четвертого класу 2-ї гімназії, в якій потім і закінчив гімназійний курс...» Водночас під час навчання у

Харкові юнак продовжував брати приватні уроки музики у Вільчака та відомого російського піаніста й композитора Микола Дмитрієва. Поступово юнак стає у Харкові відомим піаністом, якого запрошують на вечори, бали, салонні концерти у попечителя Харківського навчального округу князя Ф. Голіцина (відомого знавця й аматора музики), де він виконує п'єси Моцарта, Бетховена, Шопена, грає танці, блискуче імпровізував на теми українських народних мелодій. На всіх концертах, в аристократичних салонах гімназист Микола Лисенко був бажаним гостем, вирізняючись не тільки музичною обдарованістю та талановитою грою на фортепіано, а й своєю вродою та вишуканістю манер справжнього аристократа.

Під час одного з виступів на одному із званих вечорів привабливий юнак Микола (тоді вже студент університету) зачарував своєю віртуозною грою одну панночку із харківської аристократичної родини. Прослухавши виконання ним творів Шопена, п'єси Контського, не знайомо з Лисенком особисто, панянка зняла із себе коштовну золоту брошку з самоцвітом і прикріпила її до грудей молодого піаніста зі словами: «Юначе, прошу прийняти це, як нагороду за вашу неперевершену майстерність, яка захопила мене!» Ту брошку молодий студент подав до лотереї, збір коштів від якої призначався на підтримку незаможних студентів.

У період навчання у харківській гімназії Микола також брав участь у благодійних концертах, зібрані кошти з яких призначались на підтримку незаможних студентів.

Так із 14—15 років піаніст М. Лисенко розпочав свою концертну діяльність, яку вестиме до кінця свого життя, близько 55 років.

У роки навчання у харківській гімназії зростає його захоплення українською старовиною. Як відмічає Михайло Старицький, «він (Куліш) зробив сильне враження і змістом своїм, і, головне, мовою; ми переживували кожную фразу і захоплювались, як воно виходить і ловко, і звучно, і як яскраво змальовані найтонші обриси картини... Звичайно, крім «Ради», ми прочитали «Записки о Южной Руси». Етнографічний матеріал і заклик до збирання народних скарбів настільки запалили Миколу, що він став збирати й записувати народні пісні...»

У цей гімназійний період життя Миколи мало чим відрізнялось від пансіонного. Каникули, свята неодмінно проводились вдома, у родичів: то в Жовнині, то в Гриньках. Відмінним було те, як вказує М. Старицький, що підлітки «крім звичайних розваг в залах та вітальнях, а також утіх на лоні природи, багато читали вголос один одному, переживаючи душею всі перипетії життя героїв. Між іншим жадібно читали з тітчиної бібліотеки (матері Лисенка) Вальтера Скотта, Дюма, Ежена Сю, Бальзака, – звичайно в перекладі на російську мову, і навіть викрадали у гувернантки, що була при сестрі Миколи Софії і меншому його браті Андрії, Польдекока французькою мовою, знання якої ми й розвивали на цих романах. Крім того, батьки Миколи Лисенка виписували багато газет і журналів («Отечественные записки», «Современник», «Журнал для юношества»).... Ми тоді захоплювались також творами М. Гоголя «Вечера на хуторе близ Диканьки», «Приключения Чичикова»».

У цей період, у віці 14 років, гостюючи з троюрідним братом Михайлом Старицьким у дядька Андрія Романовича, вони цілу ніч читали заборонені вірші Тараса Шевченка, «захоплюючись і формою, і словом, і сміливістю змісту». «Лисенко, що звик до російської чи французької мови, був особливо зачарований музичною звучністю і силою простого народного слова», – згадував Михайло Старицький. Так відбулося знайомство генія музики з генієм слова. Це знайомство стало визначальним у житті юного Миколи Лисенка.

Весною 1859 року Микола Віталійович закінчив гімназію зі срібною медаллю та вступив на перший курс природничого факультету Харківського університету.

Розділ третій. Університетські роки. Початок музичної діяльності

У Харківському університеті Микола навчався разом зі своїм троюрідним братом Михайлом Старицьким, який вступив на юридичний факультет. Але вже влітку 1860 року, після закінчення першого курсу, М. Лисенко перевівся до Київського університету Святого Володимира на той же факультет. Як вказувала О. Пчілка, «це сталося з різних причин. Окрім того, що господарські справи старого Лисенка ще більше погіршали... Розмірковували і зважили всією сім'єю переїхати в Київ...».

Студентські роки М. Лисенка припали на бурхливі 60-ті роки ХІХ ст., коли змінювався суспільний устрій, велася боротьба проти основи старого життя – кріпацтва. Всі говорили про життя і добробут простого люду. «Народ, народне щастя» стало бойовим закликком того часу.

М. Лисенко і М. Старицький поселилися у Києві на Тарасівській вулиці. Уже найперші дні навчання захопили юнаків. Вони поринули у світ нових знайомств, пристрастей, знань. М. Лисенко приєднується до «Громади» та дуже швидко зближується зі студентами Михайлом Драгомановим, Тадеєм Рильським, Володимиром Антоновичем, Павлом Чубинським, Борисом Познанським, майбутніми діячами українського руху. Ось як це згадує О. Пчілка: «Університет Київський кипів студентськими сходками, лунав палкими студентськими промовами... У Києві змагалися між студентами течія польська з українською... На сходках лунало українське слово; говорилося, що в цьому краї народ – український, що він має й свої політичні права, своє вікове право й на вищу культуру... Микола Лисенко брав участь у кількох гуртках українських; тоді ж, восени 1860 року, вступив в товариство “Громада”».

«Найбільшої ваги питання тогочасне, – писав композитор в автобіографії, – знесення кріпацтва й надання людських прав «найменшому братові», викликало потребу постерегти, збагнути життя цього брата...»

Студентська молодь від слів переходила до діла. Складалися українські народницькі гуртки: хто працював у недільних школах, хто в літературних починаннях, у складанні українських книжок для українських селян, хто ретельно збирав етнографічний матеріал (пісні, народні перекази та легенди, слова для українського словника). Микола цілком поринув у той потік юнацької народницько-української діяльності. «Лисенко просто перемінився і почав доводити, що нам усім не тільки з народом, а й між собою треба розмовляти по-українському, щоб зробити цю мову культурною і своєю...», – писав згодом Михайло Старицький.

Саме під час навчання у Київському університеті Лисенко серйозно почав займатися збиранням українських пісень. «У ті часи серед київського студентства був звичай: збирався гурт студентів та й ішли на Байкову гору, де тепер «старе кладовище», а та частина, де тепер церква, була вільна; отам спиналися співці й співали собі народних пісень; збирались теж і в Кадетській рощі. Співали просто у Ботанічному саду. Та всі ті співаки не були згуртовані в один вивчений хор. Власне М. Лисенко перший згуртував їх в український хор...».

Почувши спів деяких релігійних «кантів» церковнослов'янського складу студентами в університетській церкві, Микола Лисенко загорівся бажанням організувати їх в український хоровий колектив. Сталося це 1860 р. «...Коли український гурток співців-студентів розучив збірку своїх пісень, М. Лисенко вдався з проханням до університетської влади, щоб дозволила дати концерт з народних пісень на користь незаможним студентам. Уряд дозволив, тільки з тією умовою, коли на се буде згода самого попечителя округи і щоб не було ніякої публікації; та були вони й непотрібні, бо студенти так добре розпросторили чутку про концерт, що й найбільша аудиторія була повнісінька! Концерт українським слухачам дуже сподобався, навіть і полякам...» – писала згодом Олена Пчілка.

«Нас покликали на генеральну сходку в університеті, – пригадував М. Старицький. – Питання обмірковувались серйозно, в суворому порядку, чисто по-парламентському. На цій сходці вирішено було одноголосно, що малоруський народ складає особну націю, багату всіма даними для культурного розвитку й участі на повний голос у слов'янському концерті, що чесний, свідомий малорос повинен віддати всі свої душевні сили для підняття в народі самосвідомості й розвитку, що до всіх братів-слов'ян він повинен ставитись дружньо й допомагати їм у боротьбі з гнобителями... Лисенко... з того моменту став найзавзятішим українофілом, як охрестили нас потім».

Активно включившись у діяльність київської «Старої громади» (нелегального товариства київської інтелігенції та студентства), Микола починає збирати і обробляти народні пісні, працює над «Словником української мови» і перекладами загальнодоступних підручників, виконує народні пісні у своїх обробках зі студентським хором Київського університету, бере участь у студентських виставах, створивши, зокрема, у 1864 р. музичний супровід до водевілю В. Гоголя (батька письменника) «Простак»; робить у 1863 р. разом зі М. Старицьким першу спробу написати оперу – народну музичну драму «Гаркуша» за повістю Олекси Стороженка; бере участь в акції з вшанування пам'яті Т. Шевченка (відзначаючи шевченківську дату концертом, новим твором).

Пізньої осені 1860 р. М. Лисенко вирушив збирати фольклор в рідне для нього село Жовнини. Про першу етнографічну мандрівку М. Старицький пише: «...Різдвяні свята Лисенко провів у нас... канікули ми почали тим, що безпосередньо самі відправилися на «вулицю» і намагалися перезнайтися з усім селом, маючи метою і пропаганду своїх ідей, і зближення, злиття з народом, і збір етнографічного матеріалу. Лисенко... проникав і на «досвідки», і на «вечорниці»... виуджуючи усюди народні мелодії, котрі заносив у свій музичний портфель... ми з ним затіяли одразу немало справу – написати українську оперу. Зараз же від слова до діла... взявся написати лібрето на основі Стороженкової комедії «Гаркуша», а Микола взявся написати музику. Шпаргал помічений: «Лебехівка, 1864 року»...».

Зимові канікули 1861 р. М. Лисенко провів у П. Чубинського. Олена Пчілка у своїх спогадах писала: «Під час перших же зимових свят на Різдво 1860 року і новорічні свята 1861 року він приїхав до... Павла Чубинського записувати народні українські пісні – і повернувся до Києва з великою збіркою їх». Так, зі студентських років М. В. Лисенко стає музичним етнографом.

У Києві Микола продовжує інтенсивно займатись музикою. Він захоплено вивчав опери Глінки, Даргомижського, Серова, знайомився з музикою Шумана і Вагнера. До 1860-х років належать спроби написання музики до мелодрами М. Старицького «Панське болото» (нотний матеріал не зберігся). Виступає як піаніст у концертах на користь створеного в той час Київського відділення Російського музичного товариства.

Після скасування кріпацтва, в умовах польського національно-визвольного повстання 1863 р., що поширилось і на Правобережну Україну, російська влада видає горезвісно відомий «Валуївський циркуляр» про заборону української мови. Доходило до курйозів. В. Антонович із цього приводу писав: «Загальновідомо, що М. Лисенко, якому заборонили співати українські пісні в оригіналі, переклав їх для свого хору французькою мовою і так виконував для київської публіки, щоб не співати російською».

1864 р. Лисенко закінчує університет «по разряду естественных наук», а у 1865 р. захищає кандидатську дисертацію «Про розмноження стрічкових водоростей» і одержує ступінь кандидата природничих наук. Але найбільш вабила молодого науковця музика і він вирішує здобувати вищу музичну освіту за кордоном. Але для цього потрібні були кошти, які родина на той час не мала.

Розділ четвертий. Заробітчанство

Микола Лисенко на Таращанщині (1865—1867)

У 1865 р. Микола Лисенко вступив на посаду помічника мирового посередника в Таращанському повіті. Вибір місця чиновницької служби був не випадковим. На посаді офіцера драгунського полку у Таращі служив батько Миколи Лисенка, Віталій Романович, а вийшовши у відставку у чині «полковника з мундиром», обирався повітовим маршалком (предводителем дворянства) Таращанського і Сквирського повітів.

«...У зеленім урочищі, поблизу широкої і повноводної ріки на високім пагорбі стояв курінь козака Тараса – рибалки і мисливця. «То був парубок моторний і хлопець, хоч куди козак» і на всі руки мастак. Доводилось йому захищати свій край від ворогів. Бо за липовим лісом у широких степах владарював злий хан, який якось вирішив узяти собі за наложницю дівчину по імені Котлуй. Але дівчина від старого осоружного хана вирвалась і втекла: лисицею перебігла степ, куницею перестрибнула липовий гай, на лебідку перекинулась і перепливла широку ріку. Вийшла із води, стрепехнула крильцями та стала красною дівцею. Тоді отам узрів її козак Тарас. Полюбилися вони і стали вдвох жити і поживати. І народився у них хлопчик, якого також назвали Тарасом. Якось молода мати з п'ятирічним хлопчиком подалась на річку прати білизну. Ось тоді беззахисних їх захопив злий хан. Познущався він над молодницею і втопив її у річці, а хлопця забрав у полон. Тим часом повернувся козак Тарас з полювання, побачив, що нещастя, і кинувся за ханом навздогін. Догнавши злого хана, він поганця скинув у прірву, а сина визволив із неволі», – так оповідає місцева легенда про походження назви невеликого містечка на півдні Київщини (за 120 км від Києва) – Таращі, розташованого у межах річчї Росі та Гнилого Тікича, серед зелених лісів, куди занесла доля 21-річного Миколу Лисенка.

Вперше згадка про селище Тараща, як встановив київський краєзнавець В. Сергієнко, віднаходиться у Руській (Волинській) метриці. Так, у записові за 10 жовтня 1592 р. зазначається: «надано у довічне володіння Родкевичу і Лесевичу селище за Білою Церквою, що лежить на шляху Татарському, який веде з Татаровщини повз Березовий Гай». Правда, тоді селищами називали малолюдні або й пусті урочища. Датована історія поселення Тараща розпочинається з 1709 р., коли польський король Август II за вигнання шведів з Любліна нагородив тереховлянського старосту, полковника Антонія Блендовського, надавши у довічне користування урочище «Тараща». Наполегливість польського полковника А. Блендовського, не дивлячись на бурхливий час воєнного протистояння (1711 р. під час походу П. Орлика щойно збудовану залогом буде спалено), згодом приносить плоди: вже 1722 р. король Август II надає Таращі право проводити ярмарки чотири рази на рік (на День святого Юрія, День святого Онуфрія, на Різдво Богородиці й в середньо-посну неділю). Таким чином, Тараща перетворюється у містечко, людність якої, як зазначають літописці, складали «різні бурлаки зухвалі».

«Тараща – місто! Не розумію, навіщо дали таку гучну назву цій брудній жидівській слободі. Напевно можна сказати, що покійний Гоголь і мельком не бачив сього надто брудного міста, інакше його рідний Миргород здався б йому якщо не справжнім містом, то у крайньому разі чудовим селом. У Миргороді хоча й не пишної растрелівської чи тоновської візантійської архітектури, а все-таки є біленька кам'яна церква. Хоч невелика біла пляма на темній зелені, а вона робить приємний ефект у одноманітному пейзажі. В Таращі і цього немає. Стоїть на пагорбі собі над тухлим болотом стара, темна, дерев'яна церква, так звана козацька, т. б. будівля часів козаччини. Три восьмикутних конічних куполи з похиленими чорними залізними хрестами, і нічого більше. І все це так незграбно, так грубо, печально, як печальна історія її невгамовних будівників. Ледь-ледь до вечора дотягнулися ми до сього так званого міста»,

– описував Т. Шевченко згодом свої враження під час поїздки 1845 р. про Таращу у повісті «Прогулянка із задоволенням і не без моралі», коли зупинявся у місті на нічліг у поштової станції, де на нього і його візника Трохима чекала одна-єдина кімната, пара сушених карасів з куснем чорного хліба і чаркою смердючої горілки. Після цієї, як висловився Трохим, «чернечої вечері» мандрівники поснули на лаві, «обгороджений з трьох боків чимось на зразок перил, що робило її схожою на чухонські сани».

У 60-х рр. XIX ст. Тараща – це вже повітовий центр (з 1791 р. отримало від польського короля Станіслава Августа магдебурзьке право; а з 1800 р. – указом імператора Олександра І – статус повітового центру; 1826 р. затверджено генеральний план міста). Спочатку герб міста являв зображення: «сніп пшениці на стерні», а з 1853 р. «щит, поділений на дві частини; у верхній, блакитній, зображено архангела Гавриїла у срібному одязі зі зброєю; у нижній, срібній, частині – чорного орла з розпростертими крилами».

Літній полудень 1865 р. у Таращі. Поодинокі перехожі у мареві сонних вулиць. Байдужі до всього воли, немов сновиди, котять воза. Візник дивиться у далечінь, де небо сходиться із стиглими хлібними полями, і дрімає. Горобці купаються у пилюці. Легкий вітерець з полів ворухить листя на тополях. Лише ластівки, незважаючи на спеку, ширяють у небі і щось щебечуть на своїй пташиній мові. Із-за рогу, де височіє пожежна вежа, з'являється відкритий екіпаж з двійкою притомлених коней. За мить коні зупиняються навпроти «присутствія». Вікна урядових установ відчинені навстіж: чиновники у форменних одностроях знемагають від спеки і одноманітної казенної буденщини.

Комплекс «присутственних місць» у Таращі складав центр повітового містечка (назва походить від слова «присудственні», тобто ті, що знаходять при суді), його збудовано за проектом видатного архітектора, професора Петербурзької Академії мистецтв Андріана Захарова, включаючи: управу, суд, казначейство, поліцейське управління, в'язницю, господарські будівлі (Таращанський комплекс – єдиний, який вцілів до нашого часу).

Із притрушеного курявою екіпажу на землю сходять стрункий юнак у формі університетського студента. Спершись на його руку, слідом зіскакує кругловида чепурна панночка у довгому міського крою платті. Візник, затиснувши у кулаці асигнацію, що її дав панич, вйокує на коней і зникає за рогом розпеченої Дворянської вулиці.

Молодята по-змовницьки переглядаються і, піднявшись сходами, входять до темного лункого коридору державної установи. Ось вони зупиняються сходами перед дверима потрібного кабінету і трохи прочиняють їх. Побачене розвеселяє: за столом, обклавшись паперами, сидить молодий чиновник з відзнаками мирового посередника, і, дивлячись у стелю, щось мугикає собі під ніс. Раптом схиляється над паперами і починає щось гарячково записувати. Поставивши кілька значків, знову підспівує. З галасом, який лише дозволяють урочисті стіни державної установи, молоді люди влітають до кімнати, і чиновник потрапляє до їхніх обіймів.

– А-а-а, пане Лисенку, так замість того, щоб уставні грамоти складати, ви мужицькі пісеньки на службі пописуєте! – не перестають кепкувати з чиновника прибульці. Той, розгублений і розчулений, врешті з радістю вітає несподіваних гостей.

Саме так описала цю свою зустріч у Таращі ця весела трійця. Урядовець – стрункий худорлявий юнак з широким розлетом брів, уважними розумними очима і рідкими вусами – Микола Лисенко. А його гості: троюрідний брат, незмінний друг дитинства та юності – Михайло Старицький і панночка – молодша Лисенкова сестра Софія, яка скоро стане дружиною Михайла.

Микола Лисенко працював у Таращі на посаді мирового посередника, яка була запроваджена в Російській імперії у період проведення Селянської реформи 1861 року. Мировий посередник був першою ланкою в системі установ, на які покладалося проведення цієї реформи. Правовий статус посередника визначався Положенням про губернські у селянських справах установи від 19 лютого 1861 року. За цим Положенням він обирався на 3 роки, але фактично

призначався Сенатом за поданням губернатора при узгодженні кандидатури мирового посередника з місцевими предводителями дворянства. Кандидатами на посаду мирового посередника могли бути місцеві потомствени дворяни-землевласники, які мали відповідати встановленим становим, майновим та освітнім цензам.

До компетенції мирового посередника входило: розгляд скарг, суперечок і непорозумінь між поміщиками та їх звільненими від кріпацтва селянами; регулювання відносин між ними (укладання угод про наділи землі, склад повинностей та переведення на викуп, затвердження, а іноді й самостійне складання уставних грамот, обмін земельних угідь, посвідчення викупних актів та контроль за виконанням селянами повинностей і викупних платежів); нагляд за діями органів місцевого самоврядування; судовий розгляд дрібних справ щодо найму робітників, оренди землі, потрав і порубок лісів, якщо ціна позову не перевищувала 30 рублів.

Мирові посередники разом із селянами брали безпосередню участь в організації їх життєдіяльності – організовували общини, волості, самоврядування на цих рівнях; затверджували на посаді та приводили до присяги волосних старшин. Під контролем мирових посередників виявились усі виборні селянські органи, всі справи по судово-поліцейському розгляду. Таким чином, у їхніх руках була зосереджена вся реальна адміністративно-поліцейська влада в повіті.

При незгоді з діями мирового посередника його рішення оскаржувались у апеляційних інстанціях – повітових мирових з'їздах та губернських в селянських справах присутностях. Вищий нагляд за діяльністю цих установ і взагалі за проведенням селянської реформи покладался на відповідний Головний комітет при Державній раді Російської імперії.

Перебуваючи на чиновничій службі, Микола Віталійович не полишав своєї улюбленої справи – збирання народного фольклору. Увесь свій вільний час він присвячує збиранню фольклорних матеріалів. Разом з батьком збирає і вивчає етнографічний, пісенний матеріал Таращанщини та Сквирівщини. Згодом Віталій Романович передасть Південно-Західному відділенню Імператорського Російського географічного товариства докладний опис одягу і наукову розвідку «Об историческом применении во вкусах и модах народных одеж в Сквирском и Таращанском уездах».

Тим часом батько композитора закінчує службу у Сквирському повіті, продає фільварок, який заснував, але так і не зміг добитися від нього прибутків, виїздить до Києва. Прослуживши мировим посередником, у червні 1867 р. Микола Лисенко, як «залишений поза штатами з приводу скорочення дільниць у Київській губернії», також повертається до Києва.

Але все-таки метою його життя була, звичайно, не службова кар'єра, а музика.

Розділ п'ятий. Лейпциг – Прага – Лейпциг. 1867—1869

У 1860-х рр. Київ не мав своєї консерваторії. Тому прагнення М. Лисенка здобути глибоку музичну освіту привело його до Лейпцизької консерваторії. У жовтні 1867 року М. Лисенко вступив до консерваторії, де вивчав гру на фортепіано та композицію. За навчання платив 80 талерів на рік. При цьому голландська сорочка коштувала 2 талери, пляшка бургундського – 1 талар, двокімнатне житло – 9 талерів на місяць, а прокат рояля – 4 талери на місяць.

Викладачами талановитого юнака по класу фортепіано були найкращі на той час професори – К. Рейнеке, В. Венцель, І. Мошелес. Студентські зошити, книжки з позначками, чернетки музичних творів, а особливо дбайливо збережені батьками листи, в яких Микола докладно описував своє життя, ритм навчання, ділився своїми спостереженнями, доносять до нас піднесений настрій людини, що перебувала в храмі музики. Так, 30 жовтня 1867 року він писав: «Я листів ваших чекаю, як нагороди небесної. Це єдина моя підтримка в моєму майже самотньому й тружденному житті в Лейпцигу. Занять у мене стільки, що і сказати вам не можу. Що Божий день, я від 8 год. ранку і до 10 вечора, крім лекцій, обіду, зрозуміло, не встаю від фортепіано...».

До Лейпцигу М. Лисенко прибув ще і з наміром видрукувати свої обробки українських народних пісень, із зшитком яких він ознайомив професора Ф. Венцеля (друга Шумана і вчителя Гріга). Професор пообіцяв посприяти молодому киянину, надавши свою рекомендацію до нотовидавця Редера.

У грудні 1867 р., за запрошенням свого друга Миколи Білозерського, М. Лисенко вирушає до Праги, де акомпанує відомому російському диригенту і співаку Д. Агренєву, палкому пропагандисту слов'янського пісенного фольклору. Поїздка до златої Праги. Зустріч з російськими і чеськими музикантами. Все було так несподівано й піднесено! У Празі М. Лисенко репрезентує й українську музику – народні пісні, які схвилювали чехів своєю чарівністю. Його концерти перевершили усі сподівання. Слухачі захоплено вітали імпрровізації Лисенка та його власні аранжування народних пісень, серед яких були героїчні, ліричні, жартівливі твори.

Гостя з України запросили до «Умелецької бесіди» – Празького Художнього клубу. Про організацію концерту подбав сам Бедржіх Сметана.

...Коли піднялася завіса, в залі панувала тиша. Лисенко вклонився і сів до рояля. Хвилина мовчання. Тривожний холодок за спиною. Рука трохи скуто видовбує глухі басові звуки. Він чує, як стукає його серце. Тривожний холодок за спиною починає танути. Пальці впевненіше дістають потрібні звуки. Мелодія наростає, шириться, звучить велично і переможно...

Чеська преса першою в Західній Європі заговорила про Лисенка – піаніста і композитора: «Особливо ж сподобались українські пісні, дотепно аранжовані (Лисенком) для фортепіано... Пан Лисенко готує до друку цілу збірку українських пісень, бажаємо йому швидко знайти видавця, бо ці пісні справді збагатять слов'янську літературу».

Слава М. Лисенка швидко дісталась Львова. На прохання львів'ян він написав музику до «Заповіту» Т. Шевченка. З цього приводу теплого листа надіслав Лисенкові Олександр Барвінський. Лисенків твір (закінчений у середині лютого 1868 року) для хору і баритона у супроводі фортепіано прозвучав на вечорі, присвяченому Великому Кобзареві, разом із «Заповітом» галицького композитора Михайла Вербицького.

17 квітня 1868 року – знаменний день не лише в житті Лисенка. Саме тоді на нотний стан лягли мелодії перших романсів «Туман, туман долиною», «Ой одна я, одна», що започаткували семисерійний цикл композитора «Музика до «Кобзаря» Т. Шевченка», над яким Лисенко працюватиме до останніх місяців життя.

Після успішно складених іспитів за перший рік навчання, сповнений мистецьких вражень, композитор приїхав на вакації додому. Зустрівся з київськими друзями.

«Перебувши перший академічний рік своєї науки в Лейпцигу, – згадувала пізніше Олена Пчілка, – М. Лисенко вертався літом 1868 р. в Україну, власне, на Полтавщину... Спинившись у Києві, Микола Віталійович довідався, що власне того дня має бути в його друзів урочистість: одруження Петра Косача з сестрою М. Драгоманова, себто зо мною. Велика, невимовна була наша радість, коли ми впізнали у молодому, галантному гостеві з темною борідкою, що спинився перед нашою оселею, Миколу Лисенка! Другого дня він поїхав до своєї нареченої, а через якийсь тиждень, того ж липня 1868 року, й сам повінчався з своєю нареченою Ольгою Олександрівною Деконор».

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.